

УДК 373.2

DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-4-48-58

Ющенко К. О.аспірантка кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя**ВІДПОВІДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК КРИТЕРІЙ
ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОПЕДЕВТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ ВІДХИЛЕНЬ У ДІТЕЙ**

У статті на основі аналізу сутності понять "відповідальність" та "відповідальна поведінка" обґрунтовано вибір критеріїв ефективності пропедевтики поведінкових відхилень у дітей. Окреслені й охарактеризовані компоненти відповідальної поведінки у старших дошкільників: когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий. Відповідно до компонентів визначені критерії оцінки вказаної поведінки: знання та розуміння норм моральної і відповідальної поведінки, особливості розвитку уваги, готовність до дотримання моральних норм та відповідальної поведінки, ставлення до своїх обов'язків та дотримання обіцянок, прояви відповідальності у поведінці і діяльності, здатність до саморегуляції поведінки.

Проаналізовані погляди науковців щодо вияву відповідальної поведінки дітей 6–7 років та розроблені показники сформованості такої поведінки в означеній категорії дітей.

Ключові слова: відповідальність, відповідальна поведінка старших дошкільників, компоненти, критерії, показник сформованості відповідальної поведінки.

Постановка проблеми. Проблема вивчення ефективності пропедевтики відхилень у поведінці дітей об'єктивно вимагає розробки відповідних критеріїв та показників їх вивчення та є об'єктом наукового інтересу багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Зокрема, формування відповідальної поведінки учнів в умовах соціокультурного середовища закладу загальної середньої освіти (Т. Федорченко), виховання відповідальної поведінки в учнів 7–8 класів (Т. Куниця), подолання недисциплінованості (Н. Пихтіна), виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи (Н. Стаднік) та ін.

Існують різні погляди науковців на предмет вибору орієнтирів у визначенні результативності розробленої та реалізованої ними системи пропедевтики негативної поведінки у дошкільників. Однак базовою позицією у здійсненні профілактичних заходів є цілеспрямоване виховання позитивних (терплячості, чуйності, толерантності, наполегливості, впевненості та ін.) та запобігання формуванню негативних (агресивності, невпевненості, імпульсивності, впертості, нечесності та ін.) якостей особистості дитини.

У переліку сучасних педагогічних досліджень з проблеми наголошується на необхідності виховання у дітей дошкільного віку відповідальності, готовності відповідати за свої дії, вчинки та їх наслідки (І. Беха, Н. Гавриш, Р. Кондратенко, Л. Лохвицької, Т. Федорченко та ін.). Адже саме цей віковий період є найсприятливішим для розвитку базових якостей (допитливості, ініціативності, довірливості, самостійності, справедливості, чесності та ін.), серед яких чільне місце займає відповідальність.

Аналіз досліджень. Питання формування у дітей та підлітків відповідальності, готовності відповідати за свої дії, вчинки та їх наслідки частково висвітлено у працях О. Василенко, Т. Куниці, І. Парфанович, А. Самойлова, Т. Федорченко та ін. Вивченню психолого-педагогічних умов виховання відповідальності та відповідальної поведінки у дітей 6–7 років присвячено науковий пошук Г. Беленької (в різних

видах продуктивної діяльності: ігровій, художній, трудовій, комунікативній), Т. Гурлевої (у різних видах діяльності), Т. Корякіної (у процесі спільної предметно-практичної діяльності), Н. Стаднік (у взаємодії сім'ї та закладу дошкільної освіти), Т. Фасолько (у процесі організації різних видів діяльності) та ін.

Мета статті: *визначити та обґрунтувати компоненти, критерії і показники сформованості відповідальної поведінки у старших дошкільників як критерію вивчення ефективності пропедевтики у них поведінкових відхилень засобами образотворчої діяльності.*

Виклад основного матеріалу. У сучасній довідковій літературі *відповідальність* визначається як самостійне встановлення і виконання вимог, норм поведінки і діяльності [11, с. 136].

У дослідженнях сучасних психологів відповідальність трактується як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей, методів і способів їх досягнення, яка нерозривно пов'язана з активністю суб'єкта [13]; як складно організоване, цілісне психологічне явище, що виявляється в усвідомленні та контролі здійснюваних вчинків (а також їх причин та наслідків), що стосуються як власного життя, так і інших людей, світу в цілому [14].

Для реалізації висунутої у статті мети, цікавими є наукові позиції у визначенні відповідальності та відповідальної поведінки. М. Савчин, досліджуючи проблему відповідальної поведінки особистості, здійснив спробу диференціювати поняття "відповідальність" та "відповідальна поведінка". *Відповідальність* науковець розглядає як особистісну основу відповідальної поведінки, що є смисловим утворенням особистості, своєрідним загальним принципом співвіднесення в межах цілісної мотиваційно-смислової сфери мотивів, цілей та засобів життєдіяльності. *Відповідальну поведінку* визначає як тип соціальної поведінки людини, спрямованої на реалізацію предмета відповідальності (обов'язки, доручення, завдання), яка внутрішньо опосередкована особистісним смислом цього предмета і суб'єктивною імперативністю інстанцій відповідальності, а у зовнішньому плані – конкретними соціально-психологічними та матеріальними умовами її реалізації [13].

Вивчаючи педагогічні умови виховання відповідальності у дітей 6-го року життя в процесі спільної предметно-практичної діяльності, І. Корякіна визначає *відповідальність* як поняття філософсько-педагогічного змісту, яке характеризує соціальний суб'єкт під кутом зору виконання ним соціальних, правових чи моральних вимог. Відповідальність може бути перед іншою людиною, перед суспільством, перед окремими соціальними інститутами, перед власною совістю; завжди наступає в результаті здійснення контролю над діяльністю і поведінкою суб'єкта з огляду на свідоме виконання ним прийнятих норм і вимог, дає їм оцінку та ґрунтується на почутті обов'язку. Міра відповідальності взаємопов'язана зі свободою вибору... [10, С. 92]. Н. Стаднік поняття "*відповідальність*" тлумачить як базову якість особистості, яка характеризується наявністю в дитини знань про моральні норми, сформованістю уявлень про сутність моральних обов'язків стосовно об'єктів і суб'єктів навколишнього середовища та самої себе, позитивному їх переживанні як спонуки до виконання певних дій, умінь реалізовувати такі дії у власній діяльності та вчинках без зовнішнього регулювання [14].

Т. Фасолько, визначає *відповідальність дошкільників* як окреслену у вигляді моральної норми і конкретизовану в правилах поведінки в ситуаціях морального змісту. Адже в основі формування моральних якостей лежать знання про моральні норми, доступні розумінню дітей дошкільного віку [16].

Вітчизняні автори (Г. Беленька, Н. Гавриш та інші), висвітлюючи проблему виховання базових якостей дитини старшого дошкільного віку у закладі дошкільної освіти, розглядають *відповідальність* як базову особистісну якість, що виявляється в готовності відповідати за свої дії, серйозному ставленні до обов'язків, здатності надавати перевагу обов'язку перед розвагою, дотриманні слова [17]. Науковці розрізняють дві сторони відповідальності: зовнішню (характеризується чіткістю виконання встановлених норм взаємодії з оточуючими під прямим чи опосередкованим

контролем) та внутрішню (характеризує людину поза формальними взаєминами й соціальними ролями і відображає її сутність в той час, коли вона знаходиться наодинці з собою).

За свідченням дослідників, елементарні прояви відповідальності у дітей можна спостерігати вже на межі раннього і дошкільного віку, коли відбуваються такі психологічні зміни у розвитку особистості дитини, як: усвідомлення свого "Я", зародження самосвідомості, прагнення виділитися з-поміж людей, що її оточують. У старшому дошкільному віці градація між відповідальною і безвідповідальною поведінкою дитини стає більш чіткою, що виявляється у прагненні до відповідальної поведінки за умови відповідного прикладу з боку дорослих та можливості вправлятися і отримувати оцінку своїх дій; у готовності дошкільника виконувати складні соціально значущі завдання: ініціювати відмову від гри на користь важливої для інших праці, не ухилятися від розв'язання проблем, не полишати розпочату справу, а доводити її до кінця, дотримуватися правил доцільної поведінки, керуватися здоровим глуздом [17, с. 51–57].

За результатами вивчення, аналізу та узагальнення наукових джерел, ми розглядаємо *відповідальну поведінку дошкільників* як критерій ефективності пропедевтики поведінкових відхилень у дітей вказаної вікової групи засобами образотворчої діяльності. Визначаємо її як тип соціальної поведінки, який характеризується готовністю та вмінням підпорядковувати власні дії і вчинки існуючим вимогам, нормам та правилам поведінки і діяльності, що здійснюється за власною ініціативою дитини; здатністю регулювати свою поведінку без прямого чи опосередкованого контролю, заохочень чи примусу з боку інших.

Для нас важливим є визначення компонентів, критеріїв та показників відповідальної поведінки старших дошкільників з метою розробки методики діагностики стану її вихованості у дітей. Ми узагальнили позиції науковців (Г. Беленька, Т. Гурлева, І. Корякіна, Т. Фасолько) щодо структури відповідальності та відповідальної поведінки у дітей 6–7 років, які представили їх у таблиці 1) [2; 3; 7; 10; 16].

Таблиця 1

Погляди науковців щодо визначення компонентів відповідальності та відповідальної поведінки дітей 6–7 років

Автор	Характеристика компонентів відповідальної поведінки		
1	2		
Г. Беленька	- знання дітей про значення і зміст моральної норми відповідальності	- позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості	- вміння діяти відповідно до норми моральної поведінки
Т. Гурлева	- знання і розуміння моральних норм; - усвідомлення цінності, послідовності виконання того, чого від неї очікують, можливих результатів; - розрізнення своїх та чужих обов'язків	- отримання задоволення від виконаної дії, прояв ініціативи, наполегливість у досягненні позитивного результату, творчий підхід до справ; - відчуття провини, дискомфорт, "муки совісті" перед іншими через невиконання або ухиляння від	- дотримання правил поведінки; - вміння старанно і вчасно виконувати певні завдання; - вміння закінчувати розпочату справу, долати пов'язані з цим проблеми і труднощі; - готовність брати на себе обов'язки (або навіть провину когось іншого),

1	2		
		<p>виконання моральних обов'язків; - вміння співчувати і турбуватися про інших, прагнення і вміння допомагати; - усвідомлення значущості власної поведінки, своїх дій для рідних, близьких, друзів</p>	<p>старанно їх виконувати; - готовність виконувати складні доручення у групі чи вдома, пов'язані з інтересами, які стоять вище за власні бажання; - готовність відмовитися від цікавої гри, іншої діяльності на користь важливої справи; - намагання бути чесним і правдивим, дотримуватись свого слова</p>
<p>I. Корякіна</p>	<p>- володіння уявленнями про поняття "обов'язок", "відповідальна людина" та "безвідповідальна людина"; - наявність знань дітей про норми відповідальності, способи її прояву у спільній діяльності</p>	<p>- зацікавленість поставленим завданням; - бажання діяти відповідально у процесі спільної предметно-практичної діяльності: прояв ініціативи, наполегливість, досягнення успішного результату, творчий підхід до справи; - усвідомлення необхідності виконання спільної предметно-практичної діяльності; - позитивне ставлення до спільної діяльності як поведінкової норми</p>	<p>- уміння планувати власні дії, формулювати задум, прогнозувати майбутній результат спільної предметно-практичної діяльності; - прояв вольових зусиль, самостійне й об'єктивне оцінювання результатів своєї діяльності та інших, дотримання моральних норм у спільній діяльності; - готовність відповідати за наслідки спільних рішень і дій)</p>
<p>Н. Стаднік</p>	<p>- знання про сутність відповідальності, моральні норми, які регулюють прояви цієї якості та способи їх застосування у власній життєдіяльності, міжособистісних стосунках;</p>	<p>- емоційно позитивне ставлення до моральних норм, що регулюють прояви відповідальності; - вміння оцінювати ситуацію з погляду необхідності прояву відповідальності; - бажання діяти відповідним чином; - позитивне</p>	<p>- здатність покладати на себе обов'язок; - готовність відповідати за наслідки своїх рішень і дій; - уміння добровільно відмовлятися від приємного на користь необхідного, діяти за власною</p>

Продовження таблиці 1

1	2		
	- усвідомлення необхідності виконання певних обов'язків та здійснення морального вибору з урахуванням конкретних умов; - уявлення про такі поняття, як "обов'язок", "совісна", "безсовісна" людина	ставлення до обов'язку як поведінкової норми; - налаштованість на прояви відповідальності в різних сферах життєдіяльності (в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях, у природі)	спонукою, без заохочень чи примусу ззовні; - вміння добирати і реалізовувати певний спосіб поведінки в конкретній ситуації; - прогнозувати свої дії та їхні наслідки і на основі цього обирати правильний спосіб їх реалізації; - контролювати і регулювати свою поведінку без допомоги педагога, інших дорослих чи однолітків
Т. Фасолько	- уявлення дітей про значення і зміст норми відповідальності	- позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості	- вміння діяти відповідно до норми в ситуаціях морального вибору

Спираючись на висновки науковців щодо структурних компонентів відповідальності та відповідальної поведінки (І. Корякіної, Н. Стаднік, Т. Фасолько), до компонентів відповідальної поведінки старших дошкільників, ми відносимо: когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий компоненти [10; 14; 16].

Підставою для вибору **когнітивного компоненту** було врахування поглядів провідних науковців (Г. Беленької, Т. Гурлевої, І. Корякіної, Т. Фасолько), що в основу виховання відповідальності у дітей дошкільного віку, як і інших моральних якостей особистості, мають бути покладені саме уявлення про значення і зміст відповідальної поведінки; знання моральних норм, що конкретизуються у правилах поведінки та конструктивної взаємодії з оточуючими (однолітками та дорослими) [2; 3; 7; 10; 16].

За оцінкою Т. Гурлевої, "дошкільник має знати правила і норми, які дорослий пропонує йому для виконання, розуміти їхнє значення для всіх дітей і особисто для самого себе, орієнтуватися у варіантах (які можуть бути йому підказані, запропоновані) очікуваної поведінки, вимагати від себе відповідальності; володіти психологічними засобами захисту власної точки зору, нехай навіть вона буде відрізнитися від думки дорослого або групи дітей. Це сприятиме тому, що дитина вчитиметься брати на себе відповідальність за свою поведінку, результати своїх дій" [7, с. 26].

За оцінкою Т. Фасолько, виховання відповідальної поведінки у дошкільників передбачає ознайомлення дітей з правилами, що конкретизують норму відповідальності і демонструють конкретні способи поведінки у відповідності з нею. Виділення в означеному понятті когнітивного компоненту передбачає створення тієї реальної моделі, яка може використовуватись дітьми при оцінці дій товаришів і своїх власних та бути орієнтиром для участі у різних видах діяльності [16, с. 13].

Г. Беленька наголошує на тому, що відповідальність формується на основі знань про моральні норми і правила поведінки. Перші знання про прийняті (і дотримувані) у суспільстві норми взаємин дитина раннього віку отримує шляхом спостережень за поведінкою дорослих. Значущість дорослого у житті дитини стиму-

лює її наслідувати його дії. Відповідно, саме приклад дорослого виступає основним методом впливу на малюка. В подальшому, у дошкільному віці, дитина здатна засвоїти і систематизувати досить складну інформацію через мовлення і навчання. Отримані знання в подальшому підтвердять чи спростують результати попереднього досвіду, здобутого у родині [2; 3].

За результатами досліджень Л. Пастушенко виявлено, що провідна роль у моральному розвитку дошкільника належить саме когнітивному компоненту, який є основою для подальшого здійснення ним моральних вчинків. Зокрема, у молодшому дошкільному віці виявлено перевагу когнітивного компоненту моральної свідомості. Поряд з цим починає формуватися емоційний компонент; зв'язки між компонентами відсутні. Середній дошкільний вік характеризується наявністю всіх основних компонентів моральності (когнітивного, емоційного і поведінкового). Простежується зв'язок між когнітивним компонентом свідомості та поведінковими проявами. У старшому дошкільному віці когнітивний компонент виявляється провідним і характеризується більш високим рівнем розвитку, що свідчить про підвищення його значущості у структурі морального розвитку. Простежуються два види зв'язків: між когнітивним й емоційним компонентами та між емоційним і поведінковим [12].

У визначенні **емоційно-мотиваційного компоненту** відповідальної поведінки, ми керувались висновками психологів щодо особливостей розвитку емоційно-мотиваційної сфери дітей дошкільного віку; зв'язку емоційного компоненту з мотивацією вчинків, який є джерелом мотиваційної та спонукальної функції морального переконання. Глибоке усвідомлення сутності моральних норм у поєднанні з переживанням їх істинності (єдність раціонального і емоційного) сприяє виникненню у людини суб'єктивної готовності неухильно керуватися цими нормами у своїй поведінці [5, с. 25].

Емпіричні дослідження доводять, що дитяча моральна поведінка безпосередньо пов'язана з емоційним ставленням дитини до оточуючих, демонструють логіку формування почуття обов'язку у дітей дошкільного віку. Найбільш яскраво почуття обов'язку проявляється в 6–7 років. Дитина усвідомлює необхідність і обов'язковість виконання правил суспільної поведінки і підпорядковує їм свої вчинки. Зростає здатність до самооцінки. Порушення правил, негідні вчинки викликають дискомфорт, провину, збентеження, занепокоєння [15, с. 242–243]. Тому важливо формування у дошкільників "найпростіші суспільні мотиви, які спонукають дотримуватися моральних норм поведінки не за зовнішнім примусом, а з власної ініціативи, за внутрішнім переконанням" [1, с. 6–9].

Психологи вказують на важливість виникнення наприкінці дошкільного віку якісно нових відмінностей у мотиваційній сфері дитини, які визначають її поведінку: "умінь діяти не лише відповідно до моральних мотивів, а й відмовлятися від того, що їх безпосередньо приваблює". Появу таких "внутрішніх етичних інстанцій" Л. Віготський вважає одним з найважливіших новоутворень дошкільного віку [4, с. 191].

Вибір **поведінкового компоненту** зумовлений висновками науковців щодо важливості вивчення відповідності дій і вчинків дошкільників нормам і правилам відповідальної поведінки. Адже про сформованість відповідальної поведінки свідчить не лише знання, розуміння та ставлення до моральних норм і правил поведінки, особливостей прояву відповідальної поведінки, а й уміння діяти відповідно до цих знань, переконань та ставлень.

Як зазначає Л. Лохвицька, моральний розвиток особистості дитини визначається не лише рівнем знань про моральні норми та емоційним ставленням до правил поведінки, а й проявами навичок моральної поведінки. Зокрема, "дотриманням норм моралі всупереч власним вигодам та інтересам, коли відсутній зовнішній контроль (з боку дорослих), чи з примусу, так і виконанням цих норм в умовах вільного морального вибору всупереч спокусі порушити їх". За її оцінкою, однією з найважливіших форм вияву моральної поведінки дитини є її діяльність, зумовлена різноманітними мотивами, тобто поведінково-діяльнісний компонент [11, с. 135].

На думку педагогів, результатом виховання у дошкільників відповідальності є сформовані: уміння визначати наміри своїх дій та дотримуватися слова; переступати через своє "не хочу"; виконувати свої обов'язки. Відповідальність може виступати мотивом вчинків дитини за умови, що вона відчуває себе причетною до життя людей найближчого оточення, змін у ньому, його атмосфері та успішності функціонування. Науковці наголошують на тому, що відповідальність виявляється лише у вільних вчинках та діях особистості, тому для її формування і вияву дітям необхідно надавати можливість діяти самостійно і самостійно здійснювати моральний вибір [17, с. 51–57].

Психологи вважають, що у віці 5–7 років відбувається перехід від зовні зумовленої моральної поведінки до свідомої. Такі зміни вирізняються тим, що не лише етичні норми представлені у свідомості дитини як когнітивні утворення (уявлення) і виступають у ролі мотиву їх поведінки. А також і виконання цих норм втрачають свою зовнішню зумовленість. Поведінка дитини стає етичною навіть за відсутності дорослого і у випадку, якщо дитина впевнена в безкарності свого вчинку і не бачить вигоди для себе. На думку психолога, зв'язок між етичною свідомістю і етичною поведінкою є основною метою та найголовнішим показником морального розвитку дошкільника [8, с. 302].

Тож науковий доробок Г. Беленької, І. Беха, Т. Гурлевої, І. Корякіної, Н. Стаднік, Т. Фасолько та інших науковців, покладений нами в основу розробки компонентно-критеріальної характеристики відповідальної поведінки старших дошкільників, визначення компонентів, розробки критеріїв і показників її сформованості як критерію ефективності пропедевтики поведінкових відхилень у дошкільників засобами образотворчої діяльності. Узагальнено компоненти, критерії і показники вияву сформованості відповідальної поведінки у старших дошкільників представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Компонентно-критеріальна характеристика
відповідальної поведінки старших дошкільників**

Компоненти	Критерії	Показники
1	2	3
Когнітивний	А) знання та розуміння норм моральної і відповідальної поведінки	- знає моральні норми і правила поведінки; - обізнана з особливостями їх застосування у взаємовідносинах з дорослими та однолітками; - володіє знаннями про зміст, значення та способи прояву відповідальної поведінки по відношенню до інших у спільній діяльності та стосунках з ними; - розуміє та може пояснити іншим зміст понять "обов'язки", "відповідальність", "відповідальна поведінка", "відповідальна людина", "безвідповідальна людина";
	Б) особливості розвитку уваги	- має високий рівень розвитку довільної уваги; - увага характеризується сформованістю її наступних властивостей: концентрації уваги (ступінь зосередженості на об'єкті) та стійкості (тривалість зосередженості, уміння не відволікатися протягом певного періоду часу);

1	2	3
Емоційно-мотиваційний	А) готовність до дотримання моральних норм та відповідальної поведінки	<ul style="list-style-type: none"> - позитивно ставиться до відповідальності як моральної якості особистості, до моральних норм та виявляє активне прагнення їх дотримуватися; - розуміє важливість власних дій та вчинків для рідних та друзів; - засуджує негативні прояви у власній поведінці та поведінці іншого; - в разі вчинення негативних дій або вчинку, відчуває провину, вказує на недопущення повторень такої поведінки.
	Б) ставлення до своїх обов'язків та дотримання обіцянок	<ul style="list-style-type: none"> - відповідально та позитивно сприймає свої обов'язки та доручення, відчуває "муки совісті" перед іншими через невиконання або ухиляння від їх виконання; - прагне дотримуватися власних обіцянок за будь-яких обставин; - проявляє готовність до виконання простих та складних доручень у групі, пов'язаними з інтересами інших, які стоять вище за власні бажання; - готова відмовитися від бажаного на користь необхідного
Поведінковий	А) прояви відповідальності у поведінці і діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - відповідально виконує доручені справи та обов'язки; - старанно і вчасно виконує поставлені завдання на шляху до мети; - спрямовує усі зусилля для закінчення розпочатої справи та подолання пов'язаних з цим проблем і труднощів; намагається приймати рішення у складних ситуаціях, відповідати за них; - вміє планувати, контролювати і регулювати свою поведінку без допомоги педагога, інших дорослих чи однолітків;
	Б) здатність до саморегуляції поведінки	<ul style="list-style-type: none"> - зазвичай діє відповідно до моральних норм у ситуаціях вибору без заохочень чи примусу з боку інших; - імпульсивність у діях і вчинках не є характерною для його поведінки; - вміє регулювати свою поведінку без допомоги педагога, інших дорослих чи однолітків

Висновки. Таким чином, проведений нами аналіз наукової літератури надав змогу виявити існуючі підходи науковців до тлумачення понять "відповідальність" та "відповідальна поведінка", розширити поняття "відповідальна поведінка старших дошкільників". Ми визначаємо *відповідальну поведінку дошкільників* як базову моральну якість особистості, тип соціальної поведінки, який характеризується готовністю та вмінням підпорядковувати власні дії і вчинки існуючим вимогам, нормам та правилам поведінки і діяльності, що здійснюється за власною ініціативою дитини; здатністю регулювати свою поведінку без прямого чи опосередкованого контролю, заохочень чи примусу з боку інших. Окреслена й обґрунтована структура відповідальної поведінки у єдності трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового. Представлена компонентно-критеріальна характеристика відповідальної поведінки старших дошкільників.

Література

1. Бех І. Зростити моральну особистість – головна турбота. *Дошкільне виховання*. 2015. № 4. С. 6–9.
2. Беленька Г. В. Формування відповідальності у дошкільників. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 1–2 (46–47). С. 63–67.
3. Беленька Г. В. Чинники виховання відповідальності у дітей дошкільного віку. *Наука і освіта. Серія "Психологія. Педагогіка"*. 2014. № 10. С. 20–21.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 400 с.: ил. (Серия "Мастера психологи".)
5. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. Київ: Рад. школа, 1979. 48 с.
6. Беленька Г., Гавриш Н., Васильєва С., Маршицька В., Нечай С., Орлова Г., Остряньська О., Полякова О., Рагозіна В., Рейпольська О., Шкляр Н. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ: методичний посібник / за заг. ред. Н. Гавриш. Харків: Мадрид, 2015. 220 с.
7. Гурлева Т. Виховуємо відповідальність у дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 5. С. 19–29.
8. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
9. Зубрицька-Макота І. Психологічні умови формування уявлень про моральні норми у дошкільників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Дрогобич, 2011. 229 с.
10. Корякіна І. Педагогічні умови виховання відповідальності у дітей 6-го року життя в процесі спільної предметно-практичної діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини: збірник наукових праць. Серія "Філософія, педагогіка, психологія"*. Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 23. 168 с.
11. Лохвицька Л. В. Моральне виховання та моральне здоров'я дошкільників. *Психологічні перспективи*. 2012. Вип. 20. С. 135–144.
12. Пастушенко Л. М. Розвиток когнітивного компонента моральної свідомості у дошкільному віці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 15. С. 463–472.
13. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07. Київ, 1997. 410 с.
14. Стаднік Н. Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2009. 19 с.
15. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология: учеб. для студ. сред. пед. учеб. заведений. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательский центр "Академия", 2006. 368 с.
16. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2000. 21 с.
17. Беленька Г., Васильєва С., Гавриш Н., Маршицька В., Нечай С., Остряньська О., Полякова О., Рагозіна В., Рейпольська О., Шкляр Н. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія / за заг. ред. О. Рейпольської. Харків: Друкарня Мадрид, 2015. 330 с.

References

1. Bekh, I. (2015). Zrostyty moralnu osobystist – holovna turbot [Growing a moral personality is the main concern]. *Doshkilne vykhovania – Preschool education*. 4. 6–9 [in Ukrainian].
2. Bielienka, H. V. (2015). Formuvania vidpovidalnosti u doshkilnykiv [Formation of responsibility in preschoolers]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka – Pedagogical process: theory and practice*. 1–2 (46–47). P. 63–67 [in Ukrainian].
3. Bielienka, H. V. (2014). Chynyky vykhovania vidpovidalnosti u ditei doshkilnoho viku [Factors of responsibility education in preschool children]. *Nauka i osvita – Science and education*. 10. 20–21 [in Ukrainian].
4. Bozhovich, L. I. (2008). *Lichnost i ieiie formirovaniie v detskom vozraste* [Personality and its formation in childhood]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
5. Boryshevskiy, M. Y. (1979). *Moralni perekonania ta yikh formuvania u ditei* [Moral beliefs and their formation in children]. Kiyv: Rad. shkola [in Ukrainian].
6. Bielienka H., Havrysh N., Vasylieva S., Marshytska V., Nechai S., Orlova H., Ostrianska O., Poliakova O., Rahozina V., Reipolska O., Shkliar N. (2015). *Vykhovuiemo*

bazovi yakosti osobystosti starshoho doshkilnyka v umovakh DNZ [We bring up the basic qualities of the personality of a senior preschooler in a school]. N. Havrysh (Eds.). Kharkiv: Madryd [in Ukrainian].

7. Hurlieva, T. (2012). Vykhovuiemo vidpovidalnist u doshkilnykiv [We bring up responsibility in preschoolers]. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu – Educator-methodologist of preschool institution*. 5. 19–29 [in Ukrainian].

8. Dutkevych, T. V. (2012). *Dytiacha psykholohiia* [Child psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovovii literatury [in Ukrainian].

9. Zubrytska-Makota, I. (2011). *Psykholohichni umovy formuvania uiavlennia pro moralni normy u doshkilnykiv* [Psychological conditions for the formation of ideas about moral norms in preschoolers]. Candidate's thesis. Drohobych [in Ukrainian].

10. Koriakina, I. (2012). Pedagogichni umovy vykhovannia vidpovidalnosti u ditei 6-ho roku zhytia v protsesi spilnoi predmetno-praktychnoi diialnosti [Pedagogical conditions of responsibility education in children of the 6th year of life in the process of joint subject-practical activity]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny – Bulletin of the Institute of Child Development*. Kyiv: Vydavnytstvo Natsionalnoho pedagogichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. 23. 168 [in Ukrainian].

11. Lokhvytska, L. V. (2012). Moralne vykhovannia ta moralne zdorovia doshkilnykiv [Moral education and moral health of preschoolers]. *Psykholohichni perspektyvy – Psychological perspectives*. 20. 135–144 [in Ukrainian].

12. Pastushenko, L. M. (2012). Rozvytok kognityvnoho komponenta moralnoi svidomosti u doshkilnomu vitsi [Development of the cognitive component of moral consciousness in preschool age]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*. 15. 463–472 [in Ukrainian].

13. Savchyn, M. V. (1997). *Psykholohichni osnovy rozvytku vidpovidalnoi povedinky osobystosti* [Psychological bases of development of responsible behavior of the person]. Kyiv [in Ukrainian].

14. Stadnik, N. (2009). Vykhovannia vidpovidalnosti u ditei shestyrichnoho viku u vzaiemodii simii ta shkoly [Educating six-year-olds in family-school interactions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

15. Uruntaieva, G. A. (2006). *Doshkolnaia psiholohiia* [Preschool psychology]. (6d ed.). Moscow: Izdatelskii tsentr "Akademiia" [in Russian].

16. Fasolko, T. S. (2000). *Vykhovannia vidpovidalnoi povedinky u ditei starshoho doshkilnoho viku* [Education of responsible behavior in older preschool children]. Kyiv [in Ukrainian].

17. Bieliienka, H., Vasyliieva, S., Havrysh, N., Marshytska, V., Nechai, S., Ostrianska, O., Poliakova, O., Rahoziina, V. & Reipolska, O. (2015). Shkliar Formuvannia bazovykh yakosteï osobystosti ditei starshoho doshkilno viku v DNZ [Formation of basic personality qualities of older preschool children in secondary schools]. O. Reipolskoi (Eds.). Kharkiv: Drukarnia Madryd [in Ukrainian].

Yushchenko K.

graduate student of the Department of Pedagogy, Primary Educational and Management
Nizhyn Mykola Gogol State University

RESPONSIBLE BEHAVIOR OF PRESCHOOLERS AS A CRITERION OF EFFECTIVENESS OF PROPEDEUTICS OF BEHAVIORAL DEVIATIONS IN CHILDREN

The article, based on the analysis of the essence of the concepts of "responsibility" and "responsible behavior", substantiates the choice of criteria for the effectiveness of propaedeutics of behavioral disorders in children. The components of responsible behavior in older preschoolers are outlined and characterized: cognitive, emotional-motivational, and behavioral. According to the components, the criteria for assessing this behavior are defined: knowledge and understanding of moral and responsible behavior,

features of attention, willingness to comply with moral norms and responsible behavior, attitude to their duties and promises, responsibility in behavior and activities, ability to self-regulation of behavior.

The views of scientists on the manifestation of responsible behavior of children 6-7 years and analyzed indicators of the formation of such behavior in this category of children.

Key words: responsibility, responsible behavior of senior preschoolers, components, criteria, indicator of formation of responsible behavior.